

#43

Zeszyty Artystyczne

Misteria – rytuały – performanse.
Wymiar estetyczny

Mysteries – Rituals – Performances.
The Aesthetic Dimension

Uniwersytet Artystyczny
im. Magdaleny Abakanowicz
w Poznaniu

1(43)/2023

Zdjęcie na okładce

Koncert wizualny Adama Garnka, Kielce 2013

fol. K. Peczański

Olga Pankalla / Andrzej Pankalla

Prawniczka, doktorantka w Szkole
Doktorskiej Nauk o Języku i Literaturze
UAM w dyscyplinie językoznawstwo,
stażystka w Aston Institute for
Forensic Linguistics w Birmingham.
Zainteresowania naukowe: lingwistyka
kryminalistyczna, metody biegłych
sądowych z zakresu językoznawstwa,
identyfikacja autorstwa tekstów
anonimowych, prawo karne materialne
i procesowe.

<https://orcid.org/0000-0001-7115-2296>

Psycholog, prof. ucz., dr hab.,
wykładowca UKSW w Warszawie i UAM
w Poznaniu. Zainteresowania naukowe:
historia psychologii, psychologia
kulturowa i antropologiczna, w tym
psychologia mitu.

<https://orcid.org/0000-0002-9138-6185>

Zeszyty Artystyczne
nr 1 (43)/2023, s. 128-148
doi: 10.48239/ISSN1232668243130151

Olga Pankalla

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
w Poznaniu

Andrzej Pankalla

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie /
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
w Poznaniu

Performatywne rytuały językowe w polskim prawie karnym

*Mit [i rytuał – od aut.] jest próbą
zanegowania przypadkowości świata¹.*

Wstęp

Rytuał językowy to termin często używany w kontekście badań lingwistycznych. Językoznawcy badają rytuały językowe obecne w różnych obszarach (a w ich ramach - wymiarach) życia społecznego: grzeczność językową w trakcie powitań, pożegnań, spotkań rodzinnych i towarzyskich², nawiązywanie, utrzymywanie i naprawianie relacji interpersonalnych³, strukturę

» 1 Leszek Kołakowski, *Obecność mitu* (Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie, 1994), 92.

» 2 Por. Małgorzata Kita, *Językowe rytuały grzecznościowe* (Katowice: Wyższa Szkoła Zarządzania Marketingowego i Języków Obcych, 2005); Małgorzata Marcjanik, *Polska grzeczność językowa* (Kielce: Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Jana Kochanowskiego, 2000); Jolanta Antas, „Polskie zasady grzeczności,” w: *Język trzeciego tysiąclecia II*, t. 1, red. Grzegorz Szpila (Kraków: Krakowskie Towarzystwo Popularyzowania Wiedzy o Komunikacji Językowej Tertium, 2002), 347–363.

» 3 Por. Beata Drabik, *Językowe rytuały tworzenia więzi interpersonalnej* (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2010).

językową mszy świętej⁴. Stosują także ten termin w analizach wypowiedzi dziennikarzy sportowych podczas meczów piłkarskich⁵, w kontekście języka polityki i władzy⁶ czy języka publikacji edukacyjnych⁷.

Rytuał⁸ jest zachowaniem komunikacyjnym o charakterze społecznym i symbolicznym, realizującym wiele funkcji. Spośród najważniejszych warto wymienić m.in.: integrująco-różnicującą (wzmocnienie spójności grupy społecznej), kodowania podstawowych zasad strukturalnych (potwierdzanie ładu społecznego), normatywną (ustanawianie i wzmacnianie norm obowiązujących w grupie), poznawczą (pogłębienie refleksji na temat świata)⁹. Realizuje także funkcję performatywną, czyli sprawczą (możliwość kreowania nowego stanu rzeczy) i komunikacyjną (możliwość porozumiewania się)¹⁰. W kontekście badań lingwistycznych istotne wydają się być dwie ostatnie, z których w tym tekście atencją obdarzona zostanie ta pierwsza funkcja.

Wskazuje się, że kod językowy to jeden z fakultatywnych składników rytuału¹¹.

Istnieje wiele definicji rytuału językowego¹². Na potrzeby tekstu przyjęte zostanie rozumienie terminu zaproponowane przez Agatę Małyškę. Badaczka wskazuje, że rytuał językowy to: „działanie językowe lub/i pozajęzykowe o następujących cechach konstytutywnych: 1) charakter instytucjonalny – oznacza postępowanie według określonych wzorów; 2) charakter społeczny – działanie odbywające się w grupie i zorientowane

- » 4 Por. Hanna Stypa, „Bracia i Siostry – rytuały językowe na przykładzie mszy świętej,” w: *Język, rytuał, pleć*, red. Marek Cieszkowski, Jacek Szczepaniak (Bydgoszcz: Bydgoskie Towarzystwo Naukowe, 2011), 219–226.
- » 5 Por. Beata Grochala, „Nowy – stary rytuał językowy dziennikarzy sportowych,” *Język a Kultura*, 26 (2016): 221–230.
- » 6 Por. Kazimierz Ożóg, „Rytualizacja w języku władzy komunistycznej PRL,” *Oblicza Komunikacji*, 7 (2014): 37–50.
- » 7 Por. Małgorzata Bortliczek, „Językowe rytuały fatyczne w publikacjach edukacyjnych,” *Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce*, 16, 4/62 (2021): 81–92.
- » 8 Traktowany jest zgodnie z literaturą przedmiotu nierozdzielnie z kategorią mitu, która od strony narracyjnej wzmacnia, by nie rzec umożliwia realizację omawianych funkcji rytuału. Osobno, rytuał wraz z mitem spełniają szereg funkcji psychologicznych i psychoterapeutycznych (mitoterapia jako element kulturoterapii), które nie są przedmiotem analizy w tym tekście – por. Andrzej Pankalla, *Psychologia mitu. Kultury tradycyjne a współczesność* (Warszawa: Eneteia, 2000).
- » 9 Drabik, *Językowe rytuały...*, s. 29–30.
- » 10 Drabik, *Językowe rytuały...*, 29–30.
- » 11 Drabik, *Językowe rytuały...*, 37.
- » 12 Tutaj, nawiązując do podstawowej dla tekstu kategorii rytuału językowego, szczególnie i po raz kolejny warto zaznaczyć, iż konstytutywną częścią rytuału jest mit, który można (między innymi!) lokować w obszarze języka czy w ujęciu Barthesa – słowa. Związki mitu, w tym myślenia mitycznego i polskiego prawa karnego, nie stanowią istoty tego tekstu, jednak wspomniana dalej magia językowa koresponduje z wybranymi ich aspektami. Por. *Mity kultury współczesnej. Perspektywa psychoantropologiczna*, red. Monika Obrębska, Andrzej Pankalla (Poznań: Wydawnictwo Nauk Społecznych i Humanistycznych UAM, 2020).

na daną grupę społeczną; 3) powtarzalność – regularność użycia w tych samych sytuacjach; 4) kontekst motywacyjny – rytuał jest motywowany przez pewien sens, który ma konserwować, oraz przez wartości, które ma chronić¹³. Podkreśla się także inne istotne cechy rytuałów językowych: związek z performatywnymi aktami mowy – z uwagi na ich moc sprawczą i kreacyjną, oraz związek z grzecznością i magią językową – z uwagi na częste występowanie silnie skonwencjonalizowanych, powtarzalnych, spetryfikowanych formuł językowych¹⁴.

Podstawowe pytanie badawcze w tym tekście to pytanie o istnienie związku między rytuałem, szczególnie językowym, a prawem. Jeżeli przyjąć, że prawo wiąże się ściśle z moralnością i religią, a wręcz z religii wyraستا¹⁵, wydaje się, że nie sposób uniknąć rytualności w prawie. Wskazuje się, że pierwotnie prawo i religia stanowiły jedność – zostały rozdzielone wraz z postępem społecznym¹⁶. Ponadto, jak zaznacza Peter A. Winn, rytuały można zaobserwować w zasadzie we wszystkich instytucjach społecznych – szczególnie prawnych, mających na celu rozwiązywanie sporów¹⁷. W naukach prawnych używa się tego terminu dość rzadko – częściej w kontekście historycznych lub „prymitywnych” (pierwotnych) systemów prawnych albo w kontekście wadliwości prawa¹⁸. Badacze piszą o rytuale karania na podstawie babilońskiego prawa talionu¹⁹, o biblijnych, językowych rytuałach wyrażania przemocy²⁰, o rzymskiej *poena cullei*²¹. Przedmiot zainteresowania stanowi jednak także rytualność dyskursu rozpraw sądowych²² czy rytualność popełniania przestępstw²³.

Celem badawczym artykułu jest ukazanie, że rytuały językowe współtworzą polskie prawo karne – materialne oraz procesowe. Badany aspekt rytualno-językowy prawa karnego można też precyzyjnie wskazać, określić i scharakteryzować wykorzystując szereg przykładów podanych niżej,

» 13 Agata Małyska, „Pojęcie rytuału na tle innych zjawisk językowych,” w: *Rytualizacja w komunikacji społecznej i interkulturowej*, red. Jan Mazur (Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2004), 18.

» 14 Drabik, *Językowe rytuały...*, 30–47.

» 15 Por. Robert A. Yelle, „Rhetorics of law and ritual: a semiotic comparison of the law of talion and sympathetic magic,” *Journal of the American Academy of Religion*, 69, 3 (2001): 627–628.

» 16 Yelle, „Rhetorics of Law...”, 628.

» 17 Peter A. Winn, „Legal ritual,” *Law and Critique*, 2 (1991): 207.

» 18 Winn, „Legal...”, 207.

» 19 Yelle, „Rhetorics of Law...”, 627–647.

» 20 Scott Noegel, „The Ritual Use of Linguistic and Textual Violence in The Hebrew Bible and Ancient Near East,” w: *State, Power, and Violence*, red. Margo Kitts, Bernd Schneidmüller, Gerald Schwedler, Eleni Tounta, Hermann Kulke, Uwe Skoda (Wiesbaden: Harrassowitz, 2010), 33–46.

» 21 Maciej Jońca, „Poena cullei. Kara czy rytuał?,” *Zeszyty Prawnicze*, 5, 1 (2017): 83–100.

» 22 Np. Mark Cammack, „Evidence Rules and The Ritual Functions of Trials: Saying Something of Something,” *Loyola of Los Angeles Law Review*, 25, 3 (1992): 783–796.

» 23 David Skarbak, Peng Wang, „Criminal Rituals,” *Global Crime*, 16, 4 (2015): 288–305.

dodatkowo akcentujących ich funkcję performatywną. Szereg rytuałów językowych składa się na całokształt polskiego systemu prawnokarnego – począwszy od przyczyny wszczęcia postępowania, czyli samego czynu zabronionego, poprzez formułę procesu, aż po wymiar kary. Wyróżnić można przynajmniej cztery kategorie prawnokarnie relewantnych rytuałów językowych: 1) rytuały językowe stanowiące przedmiot ochrony polskiego prawa karnego – czyli, innymi słowy, przedmiot ataku ze strony podmiotów popełniających czyny zabronione, 2) rytuały językowe będące elementem strony przedmiotowej czynu zabronionego – czyli m.in. sposobu jego popełnienia, 3) rytuały językowe realizowane w trakcie procesu karnego – przez organy ścigania w postępowaniu przygotowawczym oraz przez uczestników postępowania sądowego, i wreszcie 4) rytuały językowe wpływające na wymiar kary i poddanie skazanego próbie – mające na celu interakcję sprawcy z pokrzywdzonym.

Rytuały językowe a przedmiot ochrony

W polskim kodeksie karnym²⁴ (k.k.) wyróżnić można szereg czynów zabronionych, w których elementem przedmiotu ochrony (zamachu) jest wolność uczestnictwa w rytuałach językowych. Przedmiot ochrony (zamachu) to istotne społecznie dobra prawne, takie jak życie, wolność, bezpieczeństwo, tajemnica korespondencji. Sprawcy przestępstw godzą w te dobra – powodują ich naruszenie lub narażają na niebezpieczeństwo. Patrząc z perspektywy sprawcy, konkretne dobro prawne będzie przedmiotem zamachu, a z perspektywy ustawodawcy – przedmiotem ochrony, ponieważ kodeks przewiduje dla sprawców odpowiedzialność karną²⁵. Za rytuały językowe (a dokładnie akty posiadające wymiar rytualno-językowy) chronione przez prawo karne uznać możemy m.in.: 1) akty religijne kościoła lub innego związku wyznaniowego o uregulowanej sytuacji prawnej (art. 195 § 1 k.k.), 2) pogrzeb, uroczystości i obrzędy żałobne (art. 195 § 2 k.k.), 3) akt zawarcia małżeństwa (art. 206 k.k.), przebieg rozprawy sądowej, czynności urzędowe sądu, zeznania świadka, przedstawienie opinii przez biegłego, oskarżenie o popełnienie czynu zabronionego (art. 232 k.k., 233 k.k., 234 k.k.), przebieg wyborów – w tym zgromadzenia przedwyborczego (art. 249 k.k.), zgodne z prawem zebrania, zgromadzenia i pochody (art. 260 k.k.).

Ustawodawca chroni zatem wolność uczestnictwa w rytuałach o uregulowanej sytuacji prawnej i o istotnym znaczeniu społecznym, religijnym czy politycznym. Chroni także prawidłowy przebieg rytuałów – zakłócenia

» 24 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz. U. Nr 88, poz. 553 z późn. zm.).

» 25 Por. Lech Gardocki, *Prawo karne* (Warszawa: Wydawnictwo C. H. BECK, 2019), 90–91.

mogą bowiem wpłynąć na realizację funkcji performatywnej – sprawczej i kreacyjnej. Falszywe zeznania świadka wpłyną na brak efektywności postępowania dowodowego, zakłócenie przebiegu wyborów może spowodować konieczność ich powtórzenia. Także status prawny uczestnika może przyczynić się do braku sprawczości rytuału – jak w przypadku przestępstwa bigamii. Do przestępstw naruszających lub narażających na niebezpieczeństwo rytuał językowy zaliczyć możemy: przeszkadzanie aktom religijnym, zakłócenie przebiegu wyborów, zakłócenie przebiegu legalnego zebrania, wpływ na czynności urzędowe sądu czy składanie fałszywych zeznań.

Przestępstwami zagrażającymi mogą być jednak również: znieważenie, zniesławienie, propagowanie faszyzmu i totalitaryzmu, znieważenie grupy ludności lub osoby z powodu przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, wyznaniowej czy bezwyznaniowości. Wymienione przestępstwa z wypowiedzi popełniane są regularnie w trakcie publicznych wydarzeń, uroczystości, pochodów, świąt państwowych czy religijnych – co jest istotne w kontekście ich społecznej szkodliwości.

Jako przykład inkryminowanego działania przeciwko rytuałowi językowemu omówmy przestępstwo przeszkadzania aktom religijnym (195 §1 k.k.). Kodeks karny stanowi, że: „Kto złośliwie przeszkadza publicznemu wykonywaniu aktu religijnego kościoła lub innego związku wyznaniowego o uregulowanej sytuacji prawnej, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2”. Dobrem chronionym jest tutaj wolność (swoboda) publicznego wykonywania kultu przez uzewnętrznienie swojej wiary wraz z innymi osobami²⁶. Czynnością sprawczą będzie złośliwe przeszkadzanie – szereg zachowań zakłócających przebieg aktu religijnego lub jego powagę, w tym „ośmieszanie, krzyczenie, parodiowanie lub inne zachowanie niezgodne z przyjętymi społecznie wzorcami zachowań w danej sytuacji”²⁷.

W sprawie prowadzonej przez Sąd Rejonowy w Giżycku miało miejsce zakłócenie mszy świętej²⁸. Można uznać ten chroniony przez prawo akt religijny także (choć nie przede wszystkim, szczególnie dla osób wierzących) za rytuał językowy. Występuje instytucjonalny charakter rytuału językowego – akt religijny podporządkowany jest wzorom wyznaczanym przez Kościół Katolicki, charakter społeczny – odbywa się w grupie wiernych tego samego wyznania, charakter powtarzalny – odbywa się regularnie, w każdą niedzielę oraz święta, wreszcie – jest uzasadniony kontekstem motywacyjnym – potrzebą wykonywania kultu i uzewnętrznienia wiary. Struktura aktu religijnego zawiera spetryfikowane, niezmiennie formuły językowe,

» 26 Por. Sławomir Hypś, „Art. 195 KK,” w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. Alicja Grzeškowiak, Krzysztof Wiak (Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2021), <https://legalis.pl/> (10.09.2022).

» 27 Hypś, „Art. 195.”, <https://legalis.pl/> (10.09.2022).

» 28 Wyrok Sądu Rejonowego w Giżycku z dnia 25 maja 2021 r., sygn. akt V K 94/20.

wypowiadane w ustalonej kolejności (W imię Ojca i Syna i Ducha Świętego, Amen, Pan z Wami, I z Duchem Twoim). Jej istotą są ponadto performatywne akty mowy (transsubstancjacja, przekazanie znaku pokoju).

Przedmiotem postępowania karnego było zachowanie, na które składała się wypowiedź ustna. Oskarżony tłumaczył, że: „był na mszy, ponieważ chciał porozmawiać z proboszczem. Gdy nie zobaczył go podczas nabożeństwa, pod wpływem impulsu stanął pod amboną i zapytał księdza, gdzie jest proboszcz. Następnie zaczął wychodzić z kościoła [...]”²⁹. Wydawać by się mogło, że pytanie o obecność proboszcza nie zakłóca w znacznym stopniu aktu religijnego i jego powagi. Świadcowie uzupełniają jednak wyjaśnienia oskarżonego o dokładną treść jego pytania oraz o kontekst pozajęzykowy zdarzenia: „w kościele przeszkadzał w nabożeństwie majowym – był głośny, wulgarnie odnosił się do wiernych przebywających w tym czasie w kościele. Ostatecznie podszedł do ambony i do księdza, który się tam znajdował [i] krzyknął ‘gdzie jest proboszcz, dawać mi proboszcza’”³⁰. Sąd uzasadnił, że wypełnienie znamion przestępstwa nastąpiło m.in. dlatego, że oskarżony „zakłócił nastrój skupienia”³¹. Można uznać, że Sąd podkreślił szczególną wartość społecznego i motywacyjnego charakteru rytuału – wspólnego skupienia grupy wiernych na modlitwie.

Wydaje się, że częściej przedmiotem postępowania o przeszkadzanie aktom religijnym będą wypowiedzi ustne. W polskich prokuraturach i sądach toczą się także sprawy dotyczące języka pisanego. W poznańskim sądzie rejonowym trwa postępowanie w sprawie zakłócenia mszy przez grupę osób, która podeszła pod ołtarz, trzymając transparenty z napisami: „Katoliczki też potrzebują aborcji”, „Aborcja bez granic”, wyrażające sprzeciw wobec wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 22 października 2020 roku³². Sejm zaakceptował także wniosek prokuratury o uchylenie immunitetu posłance, która, wraz z mężem, wyciągnęła w trakcie mszy świętej transparenty z napisami: „Kobieto! Sama umiesz decydować”, oraz „Kobiety powinny mieć prawo do decydowania, czy urodzić, czy nie. A nie państwo w oparciu o ideologię katolicką”³³. Żadne z tych postępowania nie zostało jednak zakończone – nie znamy rozstrzygnięć sądu.

» 29 Wyrok Sądu Rejonowego w Giżycku z dnia 25 maja 2021 r., sygn. akt V K 94/20.

» 30 Wyrok Sądu Rejonowego w Giżycku z dnia 25 maja 2021 r., sygn. akt V K 94/20.

» 31 Wyrok Sądu Rejonowego w Giżycku z dnia 25 maja 2021 r., sygn. akt V K 94/20.

» 32 Por. Maciej Orłowski, „Ruszył proces 32 osób, które przerwały mszę po wyroku TK ws. aborcji. ‘Uczono mnie, by nie być obojętnym’”, <https://www.newsweek.pl/polska/polityka/ruszył-proces-32-osob-ktore-przerwały-msze-po-wyroku-tk-ws-aborcji-uczono-mnie-by-nie-rdf2txh> (10.09.2022).

» 33 „Joanna Scheuring-Wielgus odpowie za protest w kościele. Jest zgoda Sejmu”, <https://www.polsatnews.pl/wiadomosc/2022-11-04/joanna-scheuring-wielgus-odpowie-za-protest-w-kościele-jest-zgoda-sejmu/> (04.11.2022).

Rytuały językowe a strona przedmiotowa czynu zabronionego

Czy rytuały językowe mogą zostać uznane za czyny inkryminowane na gruncie kodeksu karnego? Istnieje szereg przestępstw, których strona przedmiotowa może zawierać elementy rytualne. Gardocki wskazuje, że na stronę przedmiotową przestępstwa składają się: czyn podmiotu, skutek czynu, czas i miejsce popełnienia, sytuacja, w jakiej czyn popełniono, a także sposób popełnienia i przedmiot wykonawczy czynu³⁴. Rytuał językowy może być np. sposobem popełnienia przestępstw mowy nienawiści, czyli m.in. przestępstwa propagowania faszyzmu i totalitaryzmu (art. 256 k.k.) oraz przestępstwa znieważenia grupy lub osoby z powodu przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, wyznaniowej lub bezwyznaniowości (art. 257 k.k.). Spośród innych przestępstw warto wskazać obrazę uczuć religijnych (art. 196 k.k.), przynależność do zorganizowanej grupy przestępczej (art. 258 k.k.), przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu oraz przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności.

Dobrym przykładem będzie działalność pseudokibiców przynależących do hate groups – stowarzyszeń „propagujących nienawiść i uprzedzenia na tle rasowym, etnicznym, wyznaniowym czy seksualnym”³⁵. Regularne wizyty na stadionach, mające na celu nie tyle kibicowanie wybranej drużynie, co przemyślane, wcześniej zaplanowane szerzenie mowy nienawiści – skoncentrowanej na konkretnej grupie narodowej, etnicznej czy wyznaniowej, można uznać za rodzaj językowego rytuału. Punktem kulminacyjnym spotkań przedstawicieli hate groups jest prezentacja – w formie języka mówionego (np. przyśpiewki stadionowej) lub pisanego – na przyniesionych banerach lub plakatach, haseł promujących nienawiść. Hasła często mają charakter powtarzalnych, symbolicznych, spetryfikowanych formuł językowych – nawiązujących do idei lub nazwy danej organizacji. W przypadku organizacji międzynarodowych hasła bywają tłumaczone na język członków pochodzących z danego kraju (np. White Power – Biała Siła, White Supremacy – Biała Supremacja, Blood and Honour – Krew i Honor). W przypadku grup wyłącznie polskich charakterystyczne są m.in. powtarzalne hasła grup antysemitycznych – np. „Żydzi, Żydzi, Żydzi – cała Polska się was wstydzi!”³⁶, czy mowa nienawiści skierowana wobec wyznawców islamu: „Islamista brudna k[...]ja – nam Polakom nie dorówna. Cały stadion śpiewa z nami: wyp[...]ć z uchodźcami!”³⁷

» 34 Gardocki, *Prawo...*, 69.

» 35 Justyna Jurczak, *Działalność Policji wobec zjawiska stadionowej mowy nienawiści* (Warszawa: Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, 2015), 110.

» 36 Por. Mariusz Jurczewski, *Prawno-kryminalistyczna problematyka przestępczości stadionowej* [Rozprawa doktorska, Uniwersytet w Białymstoku], <https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/handle/11320/1272> (10.09.2022), 149.

» 37 Por. Olga Pankalla, „Opinia biegłego sądowego z zakresu językoznawstwa jako środek

Przygotowanie przyśpiewki stadionowej czy wydrukowanie banerów o sporych rozmiarach pokazuje zjednoczenie danej grupy, realizującej konkretne cele poprzez czasochłonne i kosztowne przygotowania. Miejsce spotkań jest wcześniej przemyślane, sprzyja promowaniu poglądów, integracji uczestników grupy, ale także werbowaniu nowych jej członków. Impreza sportowa, jako wydarzenie publiczne, do tego często transmitowane w telewizji, umożliwia przekazanie treści nienawistnych i dyskryminacyjnych szerokiemu gronu odbiorców. Pozwala to na realizację podstawowego celu sprawców – pokrzywdzenia wielu osób należących do grupy społecznej będącej przedmiotem ataku. Przemyślane bywają także stroje albo tatuaże pseudokibiców, często zawierające symbole konkretnej grupy – będące manifestem, wzmacniające przekaz językowy i umożliwiające wzajemną identyfikację.

Bogata symbolika grup szerzących mowę nienawiści nawiązuje do idei nazistowskich i faszystowskich (biała pięść, czarne słońce, głowa śmierci, wilczy hak)³⁸. Często są to symbole zakamuflowane, których konotacja znana jest głównie wtajemniczonym przestępcom oraz specjalistom z zakresu przemocy stadionowej – np. liczba 88 czy skrót KKK³⁹. Działalność *hate groups* realizuje zatem wszystkie cechy rytuału językowego – charakter instytucjonalny i społeczny, powtarzalność oraz kontekst motywacyjny, występowanie spetryfikowanych formuł językowych, przekonanie uczestników o działaniu sprawczym i symbolicznym.

Taki inkryminowany rytuał językowy miał miejsce 29 kwietnia 2011 roku. Wyrokiem z dnia 25 października 2013 r. Sąd Rejonowy dla Warszawy-Śródmieścia w Warszawie uznał oskarżonych za winnych popełnienia czynu z art. 256 § 1 k.k. – przestępstwa polegającego na publicznym propagowaniu faszystowskiego lub innego totalitarnego ustroju państwa lub nawoływaniu do nienawiści na tle różnic narodowościowych, etnicznych, rasowych, wyznaniowych albo ze względu na bezwyznaniowość⁴⁰. Grupa oskarżonych w trakcie meczu czterokrotnie skandowała hasło: „Hamas, Hamas, Juden auf den gas”⁴¹. Skandowaniu hasła towarzyszyły zachowania niewerbalne. Jak wskazano w wyroku: „Wznosząc to hasło wymienione wyżej osoby unosiły jedną lub dwie ręce z zaciśniętymi pięściami, a część z nich zginała ręce w łokciach lub po prostu stała”⁴², a także, zgod-

dowodowy w postępowaniu karnym – praktyka orzecznicza polskich sądów powszechnych,”
Poznański Półrocznik Językoznawczy, 30, 1 (2021): 67.

» 38 Jurchak, *Działalność Policji...*, 116.

» 39 Jurchewski, *Prawno-kryminalistyczna problematyka...*, 147–148.

» 40 Wyrok Sądu Rejonowego dla Warszawy-Śródmieścia w Warszawie z dnia 25 października 2013 r., sygn. akt II K 279/12.

» 41 Wyrok Sądu Rejonowego dla Warszawy-Śródmieścia w Warszawie z dnia 25 października 2013 r., sygn. akt II K 279/12.

» 42 Wyrok Sądu Rejonowego dla Warszawy-Śródmieścia w Warszawie z dnia 25 października

nie z sądową interpretacją nagrania dowodowego: „Sposób zachowania wnoszących to hasło osób, a więc nie tylko gestykulacja, ale także mimika świadczyły o tym, iż osoby te zdawały sobie sprawę z treści, którą skandowały”⁴³. W wyroku wskazano ponadto, że adresatami hasła mieli być kibice uważani przez oskarżonych za Żydów.

Linia obrony oskarżonych polegała na próbie przekonania Sądu, że: nie rozumieli znaczenia wypowiedzianych słów, wykrzykiwali hasła o innej treści, nie mieli na celu obrażenia narodu żydowskiego, a przestępstwo związane było z presją kibicowania, wywieraną przez pozostałych uczestników wydarzenia. Jeden z oskarżonych stwierdził, że: „przyznał się, bo myślał, iż cała sprawa szybko się zakończy, a teraz się nie przyznaje, ponieważ nie nawoływał do nienawiści narodu żydowskiego, chociaż hasło, które krzyczał, nawołuje do złego. Sensu wykrzykiwanego hasła w chwili, gdy je wznosił, nie znał, a sens kibicowania jest taki, że krzyczy się ogólnie z tłumem”⁴⁴.

Inny z kolei zaznaczył, że: „nie jest rasistą, znana mu była treść hasła, które krzyczał – rozumiał jego sens historycznie. Uznał, że cała trybuna krzyczała, więc on również wznosił taki doping, co z perspektywy czasu ocenił jako błąd. Krzyczał, ponieważ nie chciał, żeby zwrócono mu uwagę, że nie dopinguje, co kiedyś zaobserwował w stosunku do innych osób. Na początku nie wiedział, co krzyczy, i krzyczał ‘humus’”⁴⁵. Kolejny z oskarżonych także próbował przekonać Sąd, że wykrzykiwał hasło o innej treści: „awas, awas, Jude anty gas”⁴⁶.

W postępowaniu padł argument, że sam gest, pozbawiony wypowiedzi, nie może zostać uznany za jedno ze znamion czynu: „wykonał przy tym gest, który jest błędnie określany jako ‘heil, Hitler’. Błąd takiego określenia bierze się stąd, że gest wykonał, ale tych słów nie wypowiedział”⁴⁷. Jeszcze inny argument dotyczył błędu językowego, który także miałby zwalniać z odpowiedzialności: „nie przyznał się do popełnienia zarzucanego mu czynu i wyjaśnił, że nie przyznaje się do takiego opisu czynu, gdyż wykrzykiwał hasło, ale nie ze słowami ‘auf den’ tylko ‘on den’”⁴⁸.

2013 r., sygn. akt II K 279/12.

- » 43 Wyrok Sądu Rejonowego dla Warszawy-Śródmieścia w Warszawie z dnia 25 października 2013 r., sygn. akt II K 279/12.
- » 44 Wyrok Sądu Rejonowego dla Warszawy-Śródmieścia w Warszawie z dnia 25 października 2013 r., sygn. akt II K 279/12.
- » 45 Wyrok Sądu Rejonowego dla Warszawy-Śródmieścia w Warszawie z dnia 25 października 2013 r., sygn. akt II K 279/12.
- » 46 Wyrok Sądu Rejonowego dla Warszawy-Śródmieścia w Warszawie z dnia 25 października 2013 r., sygn. akt II K 279/12.
- » 47 Wyrok Sądu Rejonowego dla Warszawy-Śródmieścia w Warszawie z dnia 25 października 2013 r., sygn. akt II K 279/12.
- » 48 Wyrok Sądu Rejonowego dla Warszawy-Śródmieścia w Warszawie z dnia 25 października 2013 r., sygn. akt II K 279/12.

W sprawie nie powołano biegłego sądowego z zakresu językoznawstwa. Sąd uznał za niewiarygodne tłumaczenia oskarżonych o braku znajomości znaczenia hasła, o wykrzykiwaniu hasła o innej treści, a także o istocie błędu językowego. Wskazał, że oskarżeni są osobami dorosłymi, o odpowiednim stopniu socjalizacji, posiadającymi co najmniej podstawowe wykształcenie. Prostota hasła przemawia za tym, że jest ono znane przeciętnemu obywatelowi, nawet jeśli nie posługuje się on językiem niemieckim. Bez znaczenia były także rzekoma spontaniczność okrzyku czy popełniane błędy językowe. W ocenie Sądu: „Dla przyjęcia odpowiedzialności karnej oskarżonych wystarczające jest bowiem ustalenie, że krzyczeli oni dwa słowa następujące po sobie, to jest ‘Juden’ i ‘gas’”⁴⁹. Oskarżeni zostali uznani za winnych popełnienia przestępstwa.

Rytuały językowe a proces karny

Proces karny przeprowadzany jest w celach ustalenia popełnienia przestępstwa i jego sprawcy oraz wymierzenia kary. Głównym przedmiotem procesu jest kwestia odpowiedzialności karnej określonej osoby za zarzucone jej przestępstwo⁵⁰. Czy możemy uznać, że proces karny jest rytuałem językowym? Wydaje się, że posiada kluczowe jego cechy – instytucjonalny, społeczny i powtarzalny charakter, kontekst motywacyjny, performatywność, spetryfikowane formuły językowe. Dodatkowo, etapy oraz składowe procesy – np. poszczególne czynności postępowania przygotowawczego i sądowego – również są takimi rytuałami. Zastosowanie może tutaj znaleźć teoria skalarności zjawiska rytuału językowego, zaproponowana przez Beatę Drabik: „Porównując rytuał z aktem mowy, zmierzam do tego, aby powiedzieć o pewnej skalarności zjawiska rytuału. Akt mowy można bowiem uznać za rodzaj rytuału – rytuał najmniejszy i strukturalnie najprostszy. [...] Rytuały strukturalnie proste składają się z kolei na rytuały najbardziej złożone, strukturalnie rozbudowane”⁵¹. Proces karny będzie rytuałem nadrzędnym, najbardziej złożonym – składającym się z niezależnych rytuałów prostszych.

Instytucjonalność i powtarzalność

Wyraźnie widać instytucjonalny i powtarzalny charakter procesu karnego – podporządkowanie konkretnym wzorom oraz regularność użycia

» 49 Wyrok Sądu Rejonowego dla Warszawy-Śródmieścia w Warszawie z dnia 25 października 2013 r., sygn. akt II K 279/12.

» 50 Jerzy Skorupka, „Art. 1 KPK”, w: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. Jerzy Skorupka (Warszawa: Wydawnictwo C. H. BECK, 2021), <https://legalis.pl/> (10.09.2022).

» 51 Drabik, *Językowe rytuały...*, 42.

w tych samych sytuacjach. Proces karny ma strukturę ściśle określoną przez polskiego ustawodawcę w kodeksie postępowania karnego (k.p.k.)⁵². Wszczęcie śledztwa (dochodzenia) może zaistnieć tylko wtedy, gdy istnieje uzasadnione podejrzenie popełnienia przestępstwa (art. 303 k.p.k.). Kodeks wskazuje, że: istnieją określone procedury wszczęcia, zawieszenia i zakończenia postępowania (np. art. 303 k.p.k.), miejsce rozstrzygnięcia danej sprawy i właściwość danej instytucji – np. konkretny sąd rejonowy lub okręgowy (np. art. 24 i 25 k.p.k.) status i liczba uczestników – np. skład orzekający podczas rozprawy głównej (art. 28 k.p.k.), terminy realizacji – np. czas śledztwa (art. 310 k.p.k.). Proces podzielony jest na etapy, w trakcie których zmieniają się realizowane cele, przeprowadzane czynności oraz uczestnicy – którzy zyskują nowy status i związane z nim obowiązki i uprawnienia.

Postępowanie przygotowawcze (śledztwo lub dochodzenie) prowadzi prokurator lub policja (art. 298 k.p.k.), a stronami są pokrzywdzony i podejrzany (art. 299 k.p.k.). Następnie, po zamknięciu śledztwa (dochodzenia) i wniesieniu aktu oskarżenia, przechodzimy do postępowania sądowego (instancyjnego – czyli również składającego się z etapów). Stronami są tutaj już oskarżyciel (m.in. publiczny, prywatny, posiłkowy) oraz oskarżony (np. art. 385 k.p.k.). Poszczególne czynności, np. dowodowe (przesłuchanie świadka, oględziny, wezwanie biegłego czy wywiad środowiskowy), realizowane w trakcie procesu karnego muszą być przeprowadzone w sposób określony ustawowo. Zwieńczeniem procesu będzie m.in. wyrok – sporządzony na piśmie, zawierający obligatoryjne ustawowo elementy – w tym oznaczenie sądu, datę, tożsamość oskarżonego, treść rozstrzygnięcia (art. 413 k.p.k.).

Kontekst motywacyjny i charakter społeczny

Motywacyjny i społeczny charakter procesu karnego uwidacznia się w nadrzędnych zasadach prawnych, którym całość procesu jest podporządkowana. Charakter społeczny – działanie odbywające się w grupie i zorientowane na daną grupę społeczną, podkreśla i precyzuje m.in. kodeksowa zasada udziału czynnika społecznego. Stanowi ona, że: „W granicach określonych w ustawie postępowanie karne odbywa się z udziałem czynnika społecznego” (art. 3 k.p.k.). Ustawodawca podkreśla, że organy procesowe powinny „angażować do współdziałania” obywateli i instytucje społeczne⁵³. Przykładem takiego współdziałania jest instytucja ławnika. Ławnicy powoływani

» 52 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. Nr 89, poz. 555, z późn. zm.).

» 53 Por. Stanisław Waltoś, Piotr Hofmański, *Proces karny. Zarys systemu* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2020), 245.

są w sprawach najwyższej wagi i o największej społecznej szkodliwości, tj. zgodnie z art. 28 k. p. k.: w sprawach o zbrodnie, w sprawach o przestępstwa, za które ustawa przewiduje karę dożywotniego pozbawienia wolności, a także – fakultatywnie – „ze względu na szczególną zawilość sprawy lub jej wagę”. Mają – co do zasady – takie same uprawnienia i obowiązki jak sędziowie zawodowi (istnieją jednak wyjątki, np. brak możliwości przewodniczenia rozprawie). Innym przykładem społecznego charakteru procesu będzie tzw. przedstawiciel społeczny (przedstawiciel organizacji społecznej). Jego udział w rozprawie będzie możliwy, jeżeli zgodnie z art. 90 § 1 k.p.k.: „zachodzi potrzeba ochrony interesu społecznego lub interesu indywidualnego, objętego zadaniami statutowymi tej organizacji, w szczególności ochrony wolności i praw człowieka”.

Kontekst motywacyjny procesu karnego precyzują także inne zasady prawne. Przykładem może być zasada prawdy materialnej (art. 2 § k.p.k.), uznawana za kluczową i nadrzędną⁵⁴. Wskazuje ona, że podstawę wszelkich rozstrzygnięć powinny stanowić prawdziwe ustalenia faktyczne. Ustalenie prawdziwe to takie, które jest udowodnione – ale dotyczy ustaleń niekorzystnych dla oskarżonego⁵⁵. Zasada nie może być sprzeczna z zasadą domniemania niewinności (art. 5 § 1 k.p.k.), w myśl której: „Oskarżonego uważa się za niewinnego, dopóki wina jego nie zostanie udowodniona i stwierdzona prawomocnym wyrokiem”, a także z regułą *in dubio pro reo* (art. 5 § 2 k.p.k.): „Niedające się usunąć wątpliwości rozstrzyga się na korzyść oskarżonego”. Kodeksowe zasady prawne tworzą skomplikowany system wartości, niejednokrotnie wymagający interpretacji w kontekście wykonywania prawa. Niewątpliwie przyświecają jednak idei procesu, stanowiąc nadrzędny sens i podstawę odniesienia dla sędziów, obrońców czy prokuratorów.

Skalarność, sprawczość, petryfikacja formuł językowych

Konkretne czynności procesowe, np. czynności dowodowe, są składowymi procesu karnego. Zgodnie ze wspomnianą teorią skalarności, można określić te czynności „rytuałami w rytuale”. Poszczególne czynności posiadają wszystkie cechy rytuału językowego, a jednocześnie są częścią złożonego rytuału nadrzędnego. Występuje skalarność kilkustopniowa. Wskażmy jako przykłady „rytuałów w rytuale” np. przesłuchanie świadka, wezwanie biegłego, publiczne ogłoszenie wyroku. Skalarność, performatywność i petryfikację formuł językowych zobrazujmy na przykładzie przesłuchania

» 54 Andrzej Sakowicz, „Art. 2 KPK,” w: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. Andrzej Sakowicz (Warszawa: Wydawnictwo C. H. BECK, 2020), <https://legalis.pl/> (10.09.2022).

» 55 Jerzy Skorupka, „Art. 2 KPK,” w: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. Jerzy Skorupka (Warszawa: Wydawnictwo C. H. BECK, 2021), <https://legalis.pl/> (10.09.2022).

świadka podczas rozprawy sądowej. Przesłuchanie może być elementem następującej struktury rytuałów językowych:

Proces karny / postępowanie sądowe / rozprawa główna / przewod sądowy / przesłuchanie świadka / przyrzeczenie (akt mowy)

Proces karny – najbardziej złożony rytuał, składa się z etapów. Po zakończeniu etapu postępowania przygotowawczego (śledztwa lub dochodzenia) i wniesieniu aktu oskarżenia, ma miejsce etap postępowania sądowego. Elementem postępowania sądowego jest rozprawa główna. Ważną jej część stanowi przewod sądowy, w trakcie którego przeprowadza się czynności dowodowe. Jedną z takich czynności jest przesłuchanie świadka – osobowego źródła dowodowego. Przesłuchanie zawiera prostsze rytuały językowe – akty mowy. Jednym z nich jest przyrzeczenie mówienia prawdy.

Pouczenie oraz przyrzeczenie to dwie powiązane ze sobą, niezwykle istotne procesowo formuły językowe, z którymi świadek ma do czynienia na sali sądowej. Przed rozpoczęciem przesłuchania świadka należy pouczyć o odpowiedzialności karnej za zeznanie nieprawdy lub zatajenie prawdy (art. 190 k.p.k.). Konieczne jest także złożenie przez świadka przyrzeczenia o treści ściśle określonej w kodeksie postępowania karnego: „Świadomy znaczenia moich słów i odpowiedzialności przed prawem przyrzekam uroczyście, że będę mówił szczerą prawdę, niczego nie ukrywając z tego, co mi jest wiadome” (art. 187 k.p.k.).

Składane przyrzeczenie ma charakter uroczysty. Doniosłość i powaga aktu mowy podkreślona jest przez zachowanie wszystkich uczestników procesu: „W czasie składania przyrzeczenia wszyscy, nie wyłączając sędziów, stoją. (art. 188 § 2 k.p.k.). Przyrzeczenie, zgodnie z doktryną prawa, powinno spowodować „zmobilizowanie świadka do prawdziwych zeznań”⁵⁶. Tym samym powinno realizować cel autoperlokucyjny – wpłynąć na psychikę wykonawcy aktu mowy⁵⁷. Performatywność przyrzeczenia jest zatem wyraźnie podkreślona w doktrynie prawa – skuteczność aktu mowy wpływa bowiem na całokształt postępowania dowodowego.

Ustawa nakazuje kolejność oraz formę etapów przesłuchania. Świadek pytany jest najpierw o imię, nazwisko, wiek, zajęcie, karalność za fałszywe zeznanie lub oskarżenie oraz stosunek do stron (art. 191 k.p.k.). Następnie mają miejsce dwie fazy przesłuchania: 1) faza swobodnej wypowiedzi – podczas której świadek „spontanicznie, sam z siebie, opisuje zda-

» 56 Zob. np. Sakowicz, „Art. 188 KPK,” w: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. Andrzej Sakowicz (Warszawa: Wydawnictwo C. H. BECK, 2020), <https://legalis.pl/> (10.09.2022).

» 57 Michał Buchowski, „Logika sprawczej mocy obrzędów,” w: *Między sensem a genami*, red. Barbara Tuchońska (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1992), 105–126, za: Drabik, *Językowe rytuały...*, 42.

rzenie będące przedmiotem sprawy⁵⁸ oraz 2) faza pytań – kierowanych do świadka w odpowiedniej kolejności przez uczestników rozprawy (art. 370 § 1 k.p.k.). Świadek przesłuchiwany jest zatem zgodnie z powtarzalnym, sztywnym, ustawowym porządkiem.

Rytuały językowe a probacja i wymiar kary

Przeproszenie, przebaczenie oraz pojednanie to trzy instytucje prawa karnego mające cechy rytuałów językowych. Przeproszenie pokrzywdzonego może być m.in. obowiązkiem probacyjnym, nałożonym na sprawcę w wyroku warunkowo umarzającym postępowanie (art. 67§3 k.k.) lub wyroku warunkowo zawieszającym wykonanie kary (art. 72§1 pkt 2 k. k.). Pojednanie to natomiast akt dwustronny sprawcy i pokrzywdzonego, który wpływa m.in. na nadzwyczajne złagodzenie kary (art. 60 § 2 pkt 1 k.k.) lub umorzenie postępowania z oskarżenia prywatnego (art. 492 §1 k.p.k.). Składa się z kilku współwystępujących zachowań uczestników procesu: przeproszenia, żalu i skruchy u sprawcy oraz przebaczenia u pokrzywdzonego⁵⁹.

Wskażmy cechy rytuału językowego na przykładzie przeproszenia będącego obowiązkiem probacyjnym. Sąd poddaje sprawcę próbie, określając czas jej trwania. Jednocześnie nakłada na sprawcę obowiązki, których celem jest zapobieżenie powrotowi do przestępstwa⁶⁰. Jednym z takich obowiązków może być przeproszenie pokrzywdzonego. Jest to akt jednostronny – wymagający wyłącznie działania ze strony sprawcy. Sąd może w wyroku wskazać termin realizacji tego obowiązku, a także podać formę (np. pisemną) i dokładną treść wypowiedzi.

Przeproszenie, w przeciwieństwie do aktu przeprosin w życiu codziennym, jest w tej sytuacji obligatoryjne i realizuje odmienne, prawnokarnie relewantne funkcje. Ma charakter instytucjonalny i powtarzalny, będąc obowiązkiem określonym przez sąd w wyroku, na podstawie przepisów ustawy. Niewątpliwie istotny jest również charakter społeczny przeproszenia – próba naprawienia relacji, zakończenia konfliktu z innym uczestnikiem procesu. Kontekst motywacyjny to jednak przedmiot szerokiej dyskusji w doktrynie prawa. Jakie wartości są chronione dzięki realizacji tego obowiązku, jaki jest sens nakładania go na sprawcę w wyroku? Jak wskazuje Maroń, istnieją dwa podstawowe cele przeproszenia: 1) „walor wychowawczy wobec sprawcy, upatrywany w oddziaływaniu [...]

» 58 Bartłomiej Chorąży, Marcin Poprawa, „Zeżnanie świadka w postępowaniu sądowym – wybrane problemy lingwistyki kryminalistycznej,” w: *Lingwistyka kryminalistyczna. Teoria i praktyka*, red. Monika Zaśko-Zielińska, Krzysztof Kredens (Wrocław: Uniwersytet Wrocławski: Quaestio, 2019), 112.

» 59 Por. Grzegorz Maroń, „Przeproszenie, przebaczenie i pojednanie w polskim prawie karnym – wybrane aspekty,” *Prokuratura i Prawo*, 3 (2020), <https://legalis.pl/> (10.09.2022).

» 60 Gardocki, *Prawo...*, 208.

na postawę skazanego, poprzez zmuszenie go do okazania gestu skruchy i skłonienie do autorefleksji⁶¹ i 2) funkcja kompensacyjna dla pokrzywdzonego: „w postaci moralnego zadośćuczynienia czy poczucia moralnej satysfakcji”⁶².

Ponownie podkreślony zostaje w prawie karnym performatywny charakter rytuału. Przeproszenie ma być czynnością perlokucyjną – akt mowy ma wpływać na psychikę sprawcy – (autoperlokucja) oraz pokrzywdzonego. Warto zwrócić uwagę, że zgodnie z teorią aktów mowy Johna Austina czasownik „przepraszam” należy do tzw. grupy czasowników wyrażających – inaczej zachowaniowców (*behabitives*). Są to czasowniki wyrażające postawę lub stan psychiczny nadawcy⁶³. Cele prawnokarne przeproszenia stoją z tą teorią w sprzeczności. Nie zakłada się, że przeproszenie będzie wyrażeniem stanu psychicznego sprawcy – szczerego żalu, skruchy czy chęci poprawy. Realizacja obowiązku ma raczej taki stan psychiczny wywołać.

Niechęć do przeproszenia z własnej inicjatywy podawana jest w wyrokach sądowych jako argument nałożenia obowiązku probacyjnego. W wyroku Sądu Rejonowego w Nowym Sączu wskazano, że: „oskarżona pomimo upływu 10 miesięcy od dnia zdarzenia nie przeprosiła w żaden sposób pokrzywdzonej, a co gorsza jej postawa [...] wskazuje, iż w żaden sposób nie żałuje ona swojego postępowania”⁶⁴. W innej sprawie karnej celem obowiązku jest „ukorzenie się przed pokrzywdzonym”, co „daje chwilę refleksji nad dotychczasową postawą [...]”⁶⁵.

Niezgodność czasownika wyrażającego ze stanem psychicznym sprawcy prowadzi do sytuacji, w których skazany nie chce zrealizować obowiązku probacyjnego⁶⁶ lub po realizacji obowiązku oświadcza, że zmienia zdanie i jednak popiera przestępstwo, które popełnił⁶⁷. Zdarzają się sprawy karne, w których skazany co prawda przeprasza, ale jednocześnie nie przyznaje się do winy – lub też skazany przeprasza za to, co się stało, a nie za to, co zrobił⁶⁸. Pomimo tezy Sądu Najwyższego, że: „akt przeproszenia (ubolewania) odrywa się od emocji i uczuć [w aspekcie procesowym]”⁶⁹, silna niechęć sprawcy do realizacji tego obowiązku jest przedmiotem kontrowersji w doktrynie prawnokarnej, m.in. w kontekście

» 61 Maroń, *Przeproszenie...*, <https://legalis.pl/> (10.09.2022).

» 62 Maroń, *Przeproszenie...*, <https://legalis.pl/> (10.09.2022).

» 63 John Langshaw Austin, *Mówienie i poznawanie*, przeł. Bohdan Chwedeńczuk (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1993), 695, cyt. za: Grażyna Osika, „Teorie aktów mowy,” *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. Seria: Organizacja i Zarządzanie*, 6 (2001): 8.

» 64 Wyrok Sądu Rejonowego w Nowym Sączu z dnia 23 września 2021 r., sygn. akt II K 755/21.

» 65 Wyrok Sądu Rejonowego w Nowym Sączu z dnia 26 kwietnia 2021 r., sygn. akt II K 626/20.

» 66 Por. np. wyrok Sądu Rejonowego w Grudziądzu z dnia 26 lipca 2022 r., II K 1003/21.

» 67 Maroń, *Przeproszenie...*, <https://legalis.pl/> (10.09.2022).

» 68 Maroń, *Przeproszenie...*, <https://legalis.pl/> (10.09.2022).

» 69 Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 28 czerwca 2006 r., sygn. III CZP 23/06, LEX nr 182872.

konstytucyjnego uprawnienia wolności słowa. Niezamierzony w nauce prawa cel perlokucyjny bywa nawet określany jako „akt niktzemnego samoponiżenia” sprawcy⁷⁰.

Sprawcom bywa narzucana forma i treść przeproszenia – często nawiązująca w sposób symboliczny do sposobu popełnienia przestępstwa lub do osoby pokrzywdzonego. Sąd Rejonowy w Zawierciu nawiązał do miejsca popełnienia przestępstwa, nakładając obowiązek: „przeproszenia pokrzywdzonego R. S. poprzez odczytanie na najbliższej po uprawomocnieniu wyroku sesji Rady Miejskiej w P. oświadczenie następującej treści: ‘Przepraszam R. S. za wypowiedziane przeze mnie pod jego adresem, na sesjach Rady Miejskiej w P. w dniach 23 grudnia 2019 r. i 27 stycznia 2020 r. słowa sugerujące podobieństwo do zbrodniarzy hitlerowskich’”⁷¹.

Sąd Rejonowy w Golubiu-Dobrzyniu zaznaczył istotę przestrzeni internetowej, a także formę i zasięg popełnionego przestępstwa z wypowiedzi:

R. A. swoje groźby kierował z wykorzystaniem konta na portalu społecznościowym, czyniąc to w sposób wulgarny i napastliwy. Nazwał R. S. „s[...]synem”. Wpis z 8 czerwca 2020 r. wskazuje, że R. S. zabił ojca oskarżonego, nie precyzując choćby, iż chodzi o wypadek drogowy, do którego zmarły mógł się przyczynić. Wpis na portalu społecznościowym mógł dotrzeć do znacznej grupy osób. Ze zrzutu ekranu wynika, iż został udostępniony przez osoby trzecie. W tym stanie rzeczy rzeczą konieczną wydaje się, aby oskarżony przeprosił pokrzywdzonych w takiej samej formie, w jakiej groził pokrzywdzonym. Będzie to czytelny sygnał dla odbiorców mediów społecznościowych, iż zachowanie oskarżonego spotkało się z adekwatną reakcją ze strony organów wymiaru sprawiedliwości⁷².

Wnioski

Polskie prawo karne złożone jest z wielu rytuałów językowych. Rytualność językowa charakteryzuje istotne kulturowo przedmioty prawnokarnej ochrony: mszę świętą, pogrzeb, zawarcie małżeństwa. Jest sposobem popełniania przestępstw – ale i sposobem ścigania i sądzenia przestępców. Rytuały posiadają charakter instytucjonalny – podporządkowany wzorom i specyfice funkcjonowania władzy sądowniczej. Posiadają także charakter społeczny – system sprawiedliwości tworzony jest z myślą o obywatelach

» 70 Por. „Z profesorem Bogusławem Wolniewiczem rozmawiają Stanisław Starnawski i Ziemowit Gowin. Jak się jest w środku nurtu, to się walczy, a nie dokonuje nad nim refleksji,” *Teologia Polityczna* 6 (2014): 10, cyt. za: Maroń, *Przeproszenie...*, <https://legalis.pl/> (10.09.2022).

» 71 Wyrok Sądu Rejonowego w Zawierciu z dnia 30 marca 2021 r. sygn. akt II K 431/20.

» 72 Wyrok Sądu Rejonowego w Golubiu-Dobrzyniu z dnia 5 marca 2021 r., sygn. akt II K 168/20.

danego państwa, realizuje funkcje prewencyjną i ochronną. Ustawodawca przekonuje nas, że rytuały składają się z wielu formuł powtarzalnych, regularnie używanych w tych samych sytuacjach. Niezwykle ważny jest ich kontekst motywacyjny – chronione dzięki rytuałom wartości, wyrażone np. w kodeksowych zasadach prawnych.

Istotną cechą aspektu rytualno-językowego okazuje się być performatywność – zdolność do kreowania nowych stanów rzeczy. Prawo karne wyraźnie chroni sprawczość regulowanych ustawowo rytuałów cywilnych i religijnych. Jednocześnie, poprzez inkryminację określonych czynów, próbuje zapobiegać zmianom rzeczywistości, które obywatelom szkodzą, np. raniąc ich uczucia religijne.

Skuteczność procesu karnego wiąże się ściśle także ze zmianami stanu psychicznego jego uczestników. Sprawczość i symboliczność uwidacznia się w performatywnych aktach mowy podczas rozpraw sądowych czy po ogłoszeniu wyroku. Sztwna kolejność stałych, narzuconych ustawą formuł językowych wzmacnia powagę składanego przez świadka przyrzeczenia. Obowiązek przeproszenia ma natomiast – zgodnie z wolą doktryny prawa – skłaniać skazanego do autorefleksji, a pokrzywdzonemu gwarantować moralną satysfakcję. Performatywna rytualność językowa jest zatem konstytutywna dla polskiego prawa karnego i w sposób kluczowy wpływa na jego wykonywanie. ●

Abstrakt

Celem artykułu jest wyodrębnienie i scharakteryzowanie aspektu rytualności językowej w polskim prawie karnym materialnym i procesowym. Wyróżnić można cztery prawnokarnie relewantne kategorie rytuałów językowych: rytuały językowe stanowiące przedmiot ochrony, rytuały będące elementem strony przedmiotowej przestępstwa, rytuały realizowane w trakcie procesu karnego, rytuały związane z okresem próby i wymiarem kary dla sprawcy. Ustawodawca chroni wolność uczestnictwa w wybranych rytuałach językowych – mszy świętej, pogrzebie, wyborach. Inne rytuały mogą zostać uznane za sposób popełnienia przestępstwa, np. przemoc stadionowa wyrażana w formie mowy nienawiści. Proces karny, którego składową jest np. przyrzeczenie świadka, można uznać za złożony, skalarny rytuał językowy. Kluczową cechą aspektu rytualności językowej jest performatywność, która przyczynia się do wykonywania prawa.

Słowa kluczowe:

rytuał językowy, prawo karne, proces karny, performatywność, akty mowy, mowa nienawiści

Bibliografia

Antas, Jolanta. „Polskie zasady grzeczności.” W: *Język trzeciego tysiąclecia II*, t. 1, red. Grzegorz Szpila, 347-363. Kraków: Krakowskie Towarzystwo Popularyzowania Wiedzy o Komunikacji Językowej Tertium, 2002.

Austin, John Langshaw. *Mówienie i poznawanie*. Przeł. Bohdan Chwedeńczuk. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1993.

Bortliczek, Małgorzata. „Językowe rytuały fatyczne w publikacjach edukacyjnych.” *Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce*, 16, 4(62) (2021): 81-92.

Buchowski, Michał. „Logika sprawczej mocy obrzędów.” W: *Między sensem a genami*, red. Barbara Tuchańska, 105-126. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1992.

Cammack, Mark. „Evidence Rules and the Ritual Functions of Trials: Saying Something of Something.” *Loyola of Los Angeles Law Review*, 25, 3 (1992): 783-796.

Chorąży, Bartłomiej, Poprawa, Marcin. „Zeznanie świadka w postępowaniu sądowym – wybrane problemy lingwistyki kryminalistycznej.” W: *Linguistyka kryminalistyczna. Teoria i praktyka*, red. Monika Zaśko-Zielińska, Krzysztof Kredens, 99-145. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski: Quaestio, 2019.

Drabik, Beata. *Językowe rytuały tworzenia więzi interpersonalnej*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2010.

Gardocki, Lech. *Prawo karne*. Warszawa: Wydawnictwo C. H. BECK, 2019.

Grochala, Beata. „Nowy – stary rytuał językowy dziennikarzy sportowych.” *Język a Kultura*, 26 (2016): 221-230.

Hypś, Sławomir. „Art. 195 KK.” W: *Kodeks karny. Komentarz*, red. Alicja Grześkowiak, Krzysztof Wiak. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2021.

<https://legalis.pl/> (10.09.2022).

„Joanna Scheuring-Wielgus odpowie za protest w kościele. Jest zgoda Sejmu.” <https://www.polsatnews.pl/wiadomosc/2022-11-04/joanna-scheuring-wielgus-odpowie-za-protest-w-kościele-jest-zgoda-sejmu/> (04.11.2022).

Jońca, Maciej. „Poena cullei. Kara czy rytuał?” *Zeszyty Prawnicze*, 5, 1 (2017): 83-100.

Jurczak, Justyna. *Działalność Policji wobec zjawiska stadionowej mowy nienawiści*. Warszawa: Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, 2015.

Jurczewski, Mariusz. *Prawno-kryminalistyczna problematyka przestępczości stadionowej* [Rozprawa doktorska, Uniwersytet w Białymstoku].

<https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/handle/11320/1272> (10.09.2022).

Kita, Małgorzata. *Językowe rytuały grzecznościowe*. Katowice: Wyższa Szkoła Zarządzania Marketingowego i Języków Obcych, 2005.

Kołąkowski, Leszek. *Obecność mitu*. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie, 1994.

Małycka, Agata. „Pojęcie rytuału na tle innych zjawisk językowych.” W: *Rytualizacja w komunikacji społecznej i interkulturowej*, red. Jan Mazur, 17-24. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2004.

Marcjanik, Małgorzata. *Polska grzeczność językowa*. Kielce: Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Jana Kochanowskiego, 2000.

Maroń, Grzegorz. „Przeproszenie, przebaczenie i pojednanie w polskim prawie karnym – wybrane aspekty.” *Prokuratura i Prawo*, 3 (2020) <https://legalis.pl/> (10.09.2022).

Noegel, Scott. „The Ritual Use of Linguistic and Textual Violence in the Hebrew Bible and Ancient Near East.” W: *State, Power, and Violence*, red. Margo Kitts, Bernd Schneidmüller, Gerald Schvedler, Eleni Tounta, Hermann Kulke, Uwe Skoda, 33-46. Wiesbaden: Harrassowitz, 2010.

Obrebska, Monika; Pankalla, Andrzej. *Mity kultury współczesnej. Perspektywa psychoantropologiczna*. Poznań: Wydawnictwo Nauk Społecznych i Humanistycznych UAM, 2020.

Orłowski, Maciej. „Ruszył proces 32 osób, które przerwały mszę po wyroku TK ws. aborcji. ‘Uczono mnie, by nie być obojętnym’.” <https://www.newsweek.pl/polska/polityka/ruszy-proces-32-osob-ktore-przerwaly-msze-po-wyroku-tk-ws-aborcji-uczono-mnie-by-nie-rdf2txh> (10.09.2022).

Osika, Grażyna. „Teorie aktów mowy.” *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. Seria: Organizacja i Zarządzanie*, 6 (2001): 95-113.

Ożóg, Kazimierz. „Rytualizacja w języku władzy komunistycznej PRL.” *Oblicza Komunikacji*, 7 (2014): 37-50.

Pankalla, Olga. „Opinia biegłego sądowego z zakresu językoznawstwa jako środek dowodowy w postępowaniu karnym – praktyka orzecznicza polskich sądów powszechnych.” *Poznański Półrocznik Językoznawczy*, 30, 1 (2021): 60-76.

Pankalla, Andrzej. *Psychologia mitu, Kultury tradycyjne a współczesność*. Warszawa: Eneteia, 2000.

Sakowicz, Andrzej. „Art. 188 KPK.” W: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. Andrzej Sakowicz. Warszawa: Wydawnictwo C. H. BECK, 2020 <https://legalis.pl/> (10.09.2022).

Sakowicz, Andrzej. „Art. 2 KPK.” W: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. Andrzej Sakowicz. Warszawa: Wydawnictwo C. H. BECK, 2020 <https://legalis.pl/> (10.09.2022).

Skarbek, David; Wang, Peng. „Criminal rituals.” *Global Crime*, 16, 4 (2015): 288-305.

Skorupka, Jerzy. „Art. 1 KPK.” W: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. Jerzy Skorupka. Warszawa: Wydawnictwo C. H. BECK, 2021. <https://legalis.pl/> (10.09.2022).

Skorupka, Jerzy. „Art. 2 KPK.” W: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. Jerzy Skorupka. Warszawa: Wydawnictwo C. H. BECK, 2021 <https://legalis.pl/> (10.09.2022).

Stypa, Hanna. „Bracia i Siostry – rytuały językowe na przykładzie mszy świętej.” W: *Język, rytuał, pleć*, red. Marek Cieszkowski, Jacek Szczepaniak, 219-226. Bydgoszcz: Bydgoskie Towarzystwo Naukowe, 2011.

Waltoś, Stanisław; Hofmański, Piotr. *Proces karny. Zarys systemu*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2020.

Winn, Peter. „Legal ritual.” *Law and Critique*, 2 (1991): 207-232.

Yelle, Robert. „Rhetorics of Law and Ritual: A Semiotic Comparison of the Law of Talion and Sympathetic Magic.” *Journal of the American Academy of Religion*, 69, 3 (2001): 627-647.

Akty prawne

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz. U. Nr 88, poz. 553 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. Nr 89, poz. 555, z późn. zm.).

Orzecznictwo sądowe

Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 28 czerwca 2006 r., sygn. akt III CZP 23/06, LEX nr 182872.

Wyrok Sądu Rejonowego w Giżycku z dnia 25 maja 2021 r., sygn. akt V K 94/20.

Wyrok Sądu Rejonowego dla Warszawy-Śródmieścia w Warszawie z dnia 25 października 2013 r., sygn. akt II K 279/12.

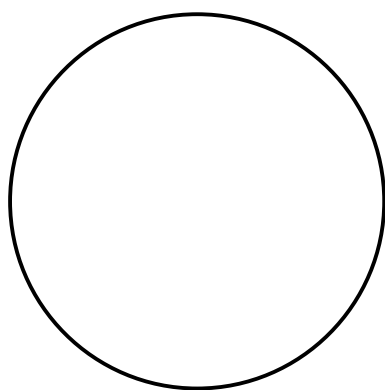
Wyrok Sądu Rejonowego w Nowym Sączu z dnia 23 września 2021 r., sygn. akt II K 755/21.

Wyrok Sądu Rejonowego w Nowym Sączu z dnia 26 kwietnia 2021 r., sygn. akt II K 626/20.

Wyrok Sądu Rejonowego w Grudziądzu z dnia 26 lipca 2022 r., II K 1003/21.

Wyrok Sądu Rejonowego w Zawierciu z dnia 30 marca 2021 r. sygn. akt II K 431/20.

Wyrok Sądu Rejonowego w Golubiu-Dobrzyniu z dnia 5 marca 2021 r., sygn. akt II K 168/20.

Zeszyty Artystyczne

#43 / 2023 / rok XXXII

Rada programowa „Zeszytów Artystycznych”

Izabella Gustowska
Marek Krajewski
Mária Orišková
Jörg Scheller
Miško Šuvaković

Redaktor prowadzący

Jakub Żmidziński

Redaktorka naczelna

Justyna Ryczek

Zastępczyni redaktorki naczelnej

Ewa Wójtowicz

Redaktorka tematyczna

Izabela Kowalczyk

Sekretarzynie redakcji

Magdalena Kleszyńska

Redaktor graficzny

Bartosz Mamak

Korekta

Joanna Fifielska, Filologos

Tłumaczenia

Marcin Turski

Korekta abstraktów anglojęzycznych

Michael Timberlake

Kontakt

zeszyty.artystyczne@uap.edu.pl

ISSN 1232-6682

© Copyright by Uniwersytet Artystyczny
im. Magdaleny Abakanowicz
w Poznaniu 2023

Wersją pierwotną czasopisma
jest wersja drukowana.

Wydawca

Uniwersytet Artystyczny
im. Magdaleny Abakanowicz w Poznaniu
Wydział Edukacji Artystycznej i Kuratorstwa
Aleje Marcinkowskiego 29
60-967 Poznań 9

tel. +48 61 855 25 21
e-mail: office@uap.edu.pl
www.uap.edu.pl

Druk

MJP Drukarnia
ul. Romana Maya 30
61-371 Poznań

MEiN

UAP | POZNAŃ

Stworzenie anglojęzycznej wersji publikacji –
płatne ze środków Ministerstwa Edukacji i Nauki
na podstawie umowy nr RCN/SP/0363/2021/1
stanowiących pomoc przyznaną w ramach programu
„Rozwój czasopism naukowych”.

nakład 100 egz.

ISSN 1232-6682

